

БЕЛАРУСКАЯ ІНТЭЛІГЕНЦЫЯ Ў ГІСТАРЫЧНЫМ АСПЭКЦЕ

3. Жылуновіч

Апошнімі часамі з боку Савецкае ўлады ды Комуністычнае партыі зьвернута значная ўвага да інтэлігенцыі. Жыцьцё высунула на паверх патрэбу яснага вызначэньня адносін інтэлігенцыі да сучаснага стану, да працы ў галінах культурна-грамадзкае апііі, да поўнага прызнаньня з яе боку дыктатуры пролетарыяту і тых мэтаў ды ідэалаў, якія нясе гэта дыктатура.

Умацаваньне работніцка-сялянскага ўраду, посьпехі яго працы ва ўсіх галінах дзяржаўнага, гаспадарчага і культурнага будаўніцтва настойна патрабуюць для далейшага разьвіцьця заваёў Кастрычнікавай рэвалюцыі цеснага супрацоўніцтва ўсіх тых катэгорый грамадзянства, якім гэта рэвалюцыя дала і ў далейшым абяцае ахоўваць шырокую мажлівасьць здавальненьня іх матэрыяльных і духоўных запатрабаваньняў. А што вялікай частцы нацыянальнае інтэлігенцыі, дробна-буржуазным слаём (серадняком) сялянства і нават значнай катэгорыі рамесьніцтва політыка Савецкае ўлады дала шмат пераваг параўнаўча з дарэвалюцыйным часам, аб гэтым не даводзіцца спрачацца, і гэта не павінны ня прызнаць адзначаныя катэгорыі грамадзянства. Тым болей і паўней, панашаму, уконтактаваны многія дамаганьні інтэлігенцыі, асабліва ў галіне яе нацыянальных імкеньняў. Гэты факт стаў агульнавядомым і атрымаў для сябе падтрыманьне рэчаіснасьцю жыцьця.

Дык чаму-ж усё-ткі патрабавалася паднімаць пытаньне аб інтэлігенцыі ў паласу гэткае сытуацыі?

А прычынаю гэтаму паслужыў той факт, што частка інтэлігенцыі, улічваючы многія дадатныя для сябе моманты ў заваёвах рэвалюцыі, ня хоча, аднак, пагадзіцца з тым фактам, што ёй ня дадзена кіраўнічая роля ў політычна-дзяржаўным жыцьці. Не разьбіраючыся належна ў тым, якую ролю прызначае ёй гісторыя ў міжклясавых суадносінах, інтэлігенцыя лічыць сябе, чамусьці, асобным цэлым, абранай катэгорыі людзьмі, якія павінны мець калі і не кіраўнічую скрыпку ў дзяржаўным арганізьме, то, па крайняй меры, быць роўнаю з пануючай клясай.

Тая роля, якую інтэлігенцыя цалкам прысвойвае сабе, але якую яна адыгрывала, як опозыцыйная грамада ў часы самаўладзтва, дзякуючы падпыханьню яе на гэта з боку працоўных, вылучае зданыя орэоль вялікага „подвизника и заступника страждущих“. Верховенства-ж рабочых і сялян, хоць і сапраўдных будаўнікоў жыцьця, але нядаўна яшчэ людзей

апошняй ступені ў соцыяльных усходах, у воку інтэлігенцыі ніякавата, нячэмна да таго, што ўсё іншае, здабытае імі, памяншае сваю вартасць, сілу і значаньне.

Вось чаму мы ёсьць сьведкамі тым зьявам, якія гавораць нам аб сапраўды існуючых сярод некаторай часткі беларускае інтэлігенцыі ня-добраякасных ападкаў у настройах. Нельга адказаць таму факту, што каламутнасьці гэтых ападкаў у значнай меры надае тактыка старога й новага чынавенства розных нацый, якое ў змаганьні з беларусізацыяй і цалкам з нацыянальнаю політыкай Савецкае ўлады ня спыняецца перад рознымі ўжо знаёмымі нам агіднымі выбрыкамі супроць гэтае політыкі.

У цягу будаўніцтва нацыянальнае справы першага дарэволюцыйнага пэрыяду асабліва даўся ў знак беларускай інтэлігенцыі нясупынны інсынуацыйна-провокацыйны напад на яе першага выданьня, яшчэ не адноўленага, расійскіх чыноўнікаў, а таксама і польскіх патрыотаў. Адрыжкі таго часу ў нашай рэчаіснасьці—вядома прыкрае зьявішча. Але некаторая частка інтэлігенцыі ня хоча ўлічыць таго, што з гэтаю прыкрасьцю ня так лёгка справіцца. А што з ёю Савецкая ўлада рашуча распраўляецца і будзе распраўляцца—гэта не адны словы. Трэба-ж улічаць тыя ўмовы гістарычнага мінулага, якія вякамі працавалі не на карысьць беларускага працоўнага народу. Вяковы тэрмін гвалтоўнага зьнішчэньня нацыянальнага жыцьця не загойваецца дзесяткам год хоць і настойнае працы. Літва ці Латвія, захаваўшыя куды больш сваю самабытнасьць, колькі часу змагаліся з царскім насьледзьдзем, пакуль патроху (яшчэ далёка ня зусім) пачалі яго зьнішчаць. Для беларускага савецкага ўраду тутакі праца шмат цяжэйшая. Але зразумець гэтага якраз і ня хоча адмечаная частка інтэлігенцыі. Чаму-ж яна гэтка няўмольная? Што ёй надае падобную ганарлівасьць і ці мае яна ў сваім мінулым гістарычнае (хоць-бы!) апраўданьне гэтай ганарлівасьці? Адкуль і што яна набылася ў яе і пры якіх умовах прасякла гэту частку інтэлігенцыі? А мо' гэта ёсьць натуральная якасьць, для ўсяе беларускае інтэлігенцыі падмацаваная соцыяльна-клясавымі момантамі разьвіцьця беларускага нацыянальнага руху, ці гэта частковы нагон чужога, бакавога ў процэсе гэтага разьвіцьця? Калі апошняе, дык тады наколькі гэта якасьць глыбока сядзіць у вагульнай сямі беларускай інтэлігенцыі і якую пэрыфэрыю яе займае?

Вось пытаньні, якія павінны быць асабліва цікавымі ў наш час і для выясьненьня якіх мы хочам зрабіць экскурс у гісторыю. Панашаму, ужо ёсьць на гэта падстава і ёсьць досыць матэрыяльнага скарбу, каб яго скарыстаць дзеля нашай працы.

Каб дасканала адказаць на пастаўленыя пытаньні, трэба азірнуцца назад у мінулае гісторыі разьвіцьця беларускага нацыянальнага руху і прасачыць, з якіх слаёў грамадзянства надыходзіла ў яго інтэлігенцыя, ці аднастайны быў яе склад, якую ролю кожная катэгорыя гэтае інтэлігенцыі адыгрывала, якія мэты спаганяла і, нарэшце, на якой па соцыяль-

ным складзе частцы інтэлігенцыі, галоўным чынам, беларускі нацыянальны рух грунтаваўся. Побач з гэтым, важна ўлічыць і тыя інтарэсы ды мо- тывы, якія ўвесь час кіравалі беларускаю інтэлігенцыяй у яе працы.

Дык вось, калі крануць гісторыю інтэлігенцыі спачатку дзевятнац- цатага стагодзьдзя, то мы ўбачым, што ў той час, час фактычнага ста- наўленьня беларускага нацыянальнага пытання на цвёрдую глебу, інтэ- лігенцыя, надышоўшая ў гэту справу, была інтэлігенцыяй шляхецкай, дробна-буржуазнай. Выхаваньне яна атрымала ў польскай культуры, у поль- скіх клерыкальна-арыстакратычных абставінах. Але, з аднаго боку, пад уплывам ідэй францускае рэвалюцыі, з другога боку, дзякуючы эконо- мічна-матэрыяльнаму стану, які больш падбліжаў дробную шляхту да сялян- ства, ніж да магнацтва, паступовая частка шляхецкае інтэлігенцыі заціка- вілася беларускаю справаю і стала ёю займацца. Ды наогул цяжкі эконо- мічны стан беларускага сялянства, яго нацыянальная прыгнечанасьць, яго някультурнасьць не маглі ня ўплываць на гарачых романтикаў нават і з буйнае буржуазіі. Дзякуючы паказаным прычынам, у польскай пісьмен- насьці сталі зьяўляцца артыкулы на беларускія тэмы, а пасля тыя-ж польскія пісьменьнікі часткаю пачалі пісаць і пабеларуску. На беларус- кай мове зьявілася „Энэіда навыварат“, „Тарас на Парнасе“, цэлы шэ- раг арыгінальных твораў. Пісьменьнікі Я. Баршчэўскі, В. Рыпінскі, Т. Манькоўскі і інш. адцягнуліся ад польскае літаратуры і заняліся бе- ларуска-літаратурнай чыннасьцю. Я. Чачот стаў збіраць беларускую народную творчасьць. Ён ня праца падала на добрую глебу, знаходзячы сабе моцную падтрымку ў шырокіх колах тагачаснае інтэлігенцыі. Пазь- ней крыху А. Дарэўскі-Вярыга, В. Каратынскі і В. Дунін-Марцінкевіч— асабліва апошні—яшчэ болей паглыбілі зацікаўленасьць шляхецкае інтэ- лігенцыі беларускаю справаю, аддаючы ў сваёй літаратурнай працы боль- шую ўвагу пісьму пабеларуску. Але, пішучы аб Беларусі, цікавічыся народным бытам, яго творчасьцю, як памянёныя пісьменьнікі, гэтак і ўся інтэлігенцыя мала цікавілася соцыяльнымі ўмовамі жыцьця беларускага сялянства. Як-ні-як, а экономічны стан шляхты, яе прывілеі ў дзяржаў- ным жыцьці, яе культурны ўзровень, не давалі хоць і лепшым яе прад- стаўніком цалком аддацца на ўслужэньне народу, кінуўшы свае клясавыя імкненьні. І зацікаўленьне беларускім рухам дробна-шляхетныя інтэлігенты абварачалі часта ў дылетанцтва, у лепшым выпадку, у романтичныя мары. „Яны (тагачасныя пісьменьнікі, якія і складалі актыў інтэлігенцыі) пісалі дзеля задаваленьня свайго сэрца, свайго романтичнага пачуцьця, у леп- шым выпадку, ставячы сабе некаторыя заданьні ў кірунку паляпшэньня долі народу, змякчэньня панскіх адносін да мужыкоў і разьвіцьця краё- вае культуры“ *).

Але і самых выпадкаў, калі „ставіліся заданьні аб паляпшэньні долі народу“, было зусім мала; больш на гэта налёг толькі В. Дунін-Марцін-

* М. Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. Стар. 160.

кевіч. Усё-ж і апошні бачыў палепшаньне долі беларускага селяніна не ў эканамічным, політычным і нацыянальным вызваленні, а ў паводзінах яго, у пабудаванні хатняга быту селяніна і інш.

В. Дунін-Марцінкевіч быў лібэралам-народнікам, але сваё народніцтва тапіў у панскім сантымэнтальным лібэралізьме. Сам сябе ён лічыў „дударом простага народу“, нават выпадкова падглядаў соцыяльную несправядлівасць, якая давіла беларускае сялянства, а ня толькі зжыць гэту несправядлівасць адпаведнымі метадамі не парадзіў, а нават не адмячаў яе ні ў сваіх творах, ні ў сваіх гутарках.

У сваім артыкуле т. У. Ігнатоўскі*) ўпапад характарызуе соцыяльны бок асобы В. Дунін-Марцінкевіча гэтакімі словамі: „Як лібэрал-шляхціц, В. Дунін-Марцінкевіч лічыць, што паміж прыгоннікам панам і запрыгоненым селянінам соцыяльнае прорвы няма. Ёсць толькі яма, якую магчыма запоўніць аднымі моральнымі сродкамі. Трэба толькі, каб пан шанавалі і любілі селяніна і клапаціўся аб яго дабрабыце. Селянін у вадказ на такія да яго адносіны павінен „хваліць бога, шчыра працаваць, любіць добрых паноў, маўляў, родных бацькоў“. Само сабою зразумела, што В. Дунін-Марцінкевіч адбіваў погляды цэлае катэгорыі тагачаснае беларускае інтэлігенцыі. Да беларускага селяніна яна была ня блізка.

Іначай глядзелі на сялянскую справу рэдкія ў той час сялянскія інтэлігенты, прадстаўніком якіх быў у той час П. Бахрым. Як паходжэнец з сялян, П. Бахрым займаўся пісаньнем твораў аб сялянскім быце і яго хваробах. Апроч пісаньня, ён нават прыняў удзел у паўстанні сялян, якое было ў яго часы (у 1850 г.) у яго мястэчку Крошыне на Навагрудчыне. За гэта ён быў здадзены ў салдаты. Як бачым, П. Бахрым мог-бы лічыцца папярэднікам тэй асноўнай грамадкі інтэлігенцыі, якая вышла на сцэну пасля 1905 г. Аднак, яго зьявішча ў беларускім руху таго часу не адзначае характэрнасьці і ёсць фактам адзіным. Вось чаму для паслядоўнасьці ў гістарычным зьвязку разьвіцьця ідэй трэба лічыць яго пераймальнікам толькі К. Каліноўскага з некаторымі ўдзельнікамі тае справы, якую яны вялі.

К. Каліноўскі хоць і ня вышаў з таго стану, з якога вышаў П. Бахрым, усё-ж ён сумеў падлавіць ідэі, што хвалявалі П. Бахрыма, паглыбіць іх і папрабаваць правясьці ў жыцьцё ўжо не праз паўстаньне мяшчан аднаго мястэчка, а праз краёвае паўстаньне.

Бязумоўна, што пакаленьне беларускае інтэлігенцыі, у васяродку якога стаіць Ф. Багушэвіч, таксама для сваёй працы атрымала багата натхненьня ў ідэях К. Каліноўскага. Пакуль няма ўказаньняў гісторыі на тое, як Ф. Багушэвіч і яго адначасьнікі непасрэдна ўбіралі ў сябе веянні 63 году, але лёгічна неадмоўна, што гэткае здарэньне, як паўстаньне 63 году, не абмінула і не магло абмінуць ніводнага, нават больш-менш сьвядомага чалавека. Тым болей Ф. Багушэвіч ня мог ня быць захоп-

*) „Маладняк“ № 12(3). У. Ігнатоўскі. Увагі да выніканьня беларускага руху.

ленным ідэямі паўстаньня, як ідэямі вызваленьня айчыны. Поэтычная душа яго ды ўзрост (яму было ў час паўстаньня 22 гады) маглі толькі спрыяць гэтаму.

Таму мы й бачым, што Ф. Багушэвіч сваю беларускую чыннасьць абагаціў сацыяльнымі мотывамі, што беларуская інтэлігенцыя яго часу цікавілася сацыяльным пытаньнем ня менш, чым нацыянальным. Уся літаратурная творчасць Ф. Багушэвіча прасякнута гэтага зьместу мотывамі. Стан беларускага сялянства займае поэту вельмі крэпка, і ён у сваіх творах аддае яму галоўную ўвагу.

Аднак, і Ф. Багушэвіч не паказаў дарогі, ідучы якою можна зьняць сацыяльны прыгон з плеч сялянства. У яго творах не знайсці прызыву да вызваленьня, хоць-бы ў сымбальным выглядзе ці ў алегорычных сказах. Вядома, цяжкія цензурныя ўмовы панаваўшай рэакцыі не дазволілі-б угледзець сьвет гэтакім творам. Але дагэтуль ня знойдзена яго хоць-бы ненадрукаваных твораў бадзёрага характару. У гэтым сэнсе гэроічнасьць расійскіх народавольцаў не знашла ў сабе столькі сілы, каб уплыць на Ф. Багушэвіча, каб разарваць рэштку сантымэнтальнасьці, набытае ў абставінах шляхецкае псыхалёгіі. Дзякуючы гэтаму, Ф. Багушэвіч сілу пратэсту супроць сацыяльнага няладу і політычна-нацыянальнага прыгону ўлажыў у выкупленьне адмоўных бакоў сялянскага жыцьця. Ён выключна праз сілу абурэньня думаў падняць пачуцьцё помсты, таксама, як выключна гарачым патэтычным воклічам да любасьці, да захаваньня свае беларускае мовы—ён падгострываў нацыянальны момант у сваёй чыннасьці.

Гэтакім чынам, Ф. Багушэвіч і сучасная яму беларуская інтэлігенцыя ў лепшым выпадку была толькі народніцкай. Рэвалюцыйнай аднакі яна не насіла, і калі шчырэй аддавалася беларускай нацыянальнай справе, то гэта было таму, што ўмовы часу не маглі абмежавацца заданьнямі папярэдняга пакаленьня. Шляхецкае-ж пахаджэньне яе ўсё яшчэ давала сябе адчуваць, не дазваляючы канчаткова зьліцца з гушчамі і поўнасьцю адбіць іх жаданьні. Загэтым і Багушэвічова пакаленьне беларускае інтэлігенцыі зьяўляецца ня больш ня менш, як папраўленым з боку дэмакратызму выданьнем тае-ж дробна-шляхецкае інтэлігенцыі. У гэтае інтэлігенцыі не знашлося нават і гэтулькі радыкалізму, каб усвоіць цалкам ідэі К. Каліноўскага. І толькі круцей павярнула да гэтага інтэлігенцыя 90-х гадоў мінулага стагодзьдзя. Гэтая апошняя ў большасьці сваёй паходзіла таксама або ад заможнага сялянства і толькі частка надыходзіла з так званых розначынаў. Па профэсіі кадры яе напаўняла студэнцтва, галоўным чынам, Пецярбурскага, Маскоўскага і Юр'еўскага унівэрсытэтаў, Александрыйскага сельска-гаспадарчага інстытуту і інш., профэсарства, журналістыя, дактары, агрономы. З пасланцоў сялянства былі адзінкі, якія не характарызавалі эпохі і ня мелі заметнага ўплыву на агульную масу.

Але справа ў тым, што інтэлігенцыя гэтага часу жыла ў іншых умовах, чым пакаленьне Ф. Багушэвіча. У краі адзначаўся ўзрост прамысловасьці, ішло павялічэньне колькасьці рабочае клясы, нараджэньне марксыцкіх групавак, а пасьля (у 1896 г.) залажылася і РС-ДРП. Ды, наогул, рэакцыя, што наступіла пасьля разгрому народавольцаў, стала рэдзець, пачалося агульнае політычнае ажыўленьне. Пад націскам рабочага руху, які ў гэты час ішоў на ўздым ды пашырэньне, буржуазныя ды дробна-буржуазныя слаі паглыблялі сваю опозыцыйнасьць да пануючага ладу і бралі нахіл улева. Студэнцтва йшло ў соцыялістычныя партыі і заўжды солідарызавалася з рэвалюцыйнымі выступленьнямі рабочых. Вось чаму мы бачым, што першую нацыянальна-соцыялістычную беларускую партыю (Беларускую Соцыялістычную Грамаду (раней Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду) у значнай меры папаўнялі прадстаўнікі студэнцкай інтэлігенцыі. Аднак, некаторая частка інтэлігенцыі аставалася ўбаку ад соцыялістычнага руху, шкадуочы расставацца з сваімі клясавымі прывілеямі. Вось мы й бачым, што трэцяе пакаленьне беларускіх пісьменьнікаў, так званыя дзевяцідзсятнікі, выразна разьмяжоўваюцца па сваіх соцыяльных адзнаках на дзьве групы, згодна таму падзелу, які справодзіў і нарадзіўшую іх інтэлігенцыю. Калі Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі), У. Ластоўскі ды інш. прадстаўлялі ўсё тую-ж шляхецка-буржуазную галіну апошняе, то К. Каганец і Цётка (А. Пашкевіч) ужо даюць нам песьняроў соцыялістычнага адбітку. Бадай што яны фактычна ёсьць першыя закладальнікі тае грунтоўнае ў беларускім нацыянальна-культурным руху асярэзіны дзеячоў, якія пранясьлі на сабе ўсю цяжар часоў замацаваньня ды аформленьня беларускае справы. І Карусь Каганец і Цётка зьвянчалі ў сваёй чыннасьці ліру поэты з мячом барацьбіта рэвалюцыянэра, гэтым пераняўшы спадчыну К. Каліноўскага. Абое з іх належалі да актыўных сяброў соцыялістычных партый, абое цярпелі ад рэпрэсыяў за гэту сваю чыннасьць.

Гэткім чынам, буржуазныя адзнакі беларускае інтэлігенцыі 90-х гадоў XIX стагодзьдзя зьмякчаліся, выціраліся, а то і гінулі зусім. У skutку праз соцыялістычныя партыі выхавалася новая беларуская інтэлігенцыя, якая ўжо цалкам прыняла на сябе справу вырашэньня нацыянальнага руху ў яго складанасьці з соцыялістычных пытанняў і пытанняў політычных. Выразных гістарычных традыцый у гэтае інтэлігенцыі ня было, таксама слабымі былі й тыя мотывы, якія-б надавалі ёй гонар пахаджэньня, са-слоўную гордацьць ды інш. Што аставалася ад гэтага—нішчылася ў цягу партыйнае працы. Праўда, ня ўся і гэтага гатунку інтэлігенцыя захоўвала ўвесь час аднакавасьць у сваім настроі. Вялікая яе частка, выходзячы са стану студэнцтва, тупіла свой радыкалізм ды рэвалюцыйнасьць, нажываючы новыя буржуазныя асабістасьці і ўсвойныя ім погляды ды чыннасьці... Дазволіла-б гісторыя выключна гэтага роду інтэлігенцыі ўручыць беларускі рух на доўгі час, мажліва, што ён усё-ж меў-бы до-

сыць густы адслоек буржуазнасьці і даваў-бы повад для незразумелага погляду на гістарычную ролю беларускага нацыянальнага руху.

Але гэтага ня здарылася. Гістарычны ход разьвіцьця грамадзкасьці прывёў да таго, што пераважнасьць працы ў беларускім нацыянальным руху пасля рэволюцыі 1905 году засталася на плячох наваёшае ўжо чыста народнае, рамесьніцкае ды сялянскае, інтэлігенцыі. Толькі невялікая колькасьць розначыннае інтэлігенцыі 90-х г. г. засталася вернаю народнай справе. І гэта колькасьць мусіла, вядома, урэшце парваць сваю сувязь з асяродкам, з якога вышла.

Рэволюцыя 1905 году ўзьняла сялянска-работніцкія гушчы, разварушыла іх і адслаіла з іх буйныя кадры інтэлігенцыі, уцягнуўшы яе ў працу на ніве нацыянальна-соцыяльнага адраджэньня Беларусі. Кіраўніца ў той час беларускага нацыянальна-рэволюцыйнага руху, Беларуска-Соцыялістычная Грамада, у значнай меры папоўнілася яе прадстаўнікамі, як настаўнікі-паштавікі, чыгуначнікі, пацягнуўшы за сабою рабочых ды сялян. Вось гэта эпоха і замацавала базу беларускаму руху, аформіўшы яго, як рух працоўных гушчаў, як нацыянальна-рэволюцыйны рух.

1905 год наогул пераламаў сваімі падзеямі хронолёгічную пасрэднасьць у складаньні многіх ідэй і ў эволюцыі клясавага напляставаньня. Тое сталася і ў адносінах гістарычнага разьвіцьця беларускае інтэлігенцыі. Кадры новых прыходцаў у беларускую справу з гушчы сялян ды рамесьнікаў унясьлі ў яе свае, адпавядаючыя соцыяльнаму стану пераважнай большасьці беларускага народу методы і характар. Яны-ж, гэтыя прыходцы, будучы „солью свае зямлі“, таксама і ў гісторыю інтэлігенцыі прынеслі корэктывы, які цалкам зьмяніў яе клясавую структуру. Згодна гэтаму корэктыву, шворанам, асяродкам, асноўным рухачом інтэлігенцкае думкі і працы надалей стала выключна інтэлігенцкая работніцка-сялянская. Яна пераняла пасля 1905-1906 г. г. на свае плечы цалкам беларускую справу, і яна пачала пісаць яго гісторыю і разам гісторыю сваю.

Дзякуючы гэтаму зьявішчу, мы бачым, што політычны бок беларускага нацыянальнага руху даў вынікі ў выглядзе гостра-рэволюцыйных лёзунгаў Беларускае Соцыялістычнае Грамады, як прызыў да ўзброенага паўстаньня, бойкот Дзяржаўнае Думы, цалкам соцыял-дэмакратычную праграму-мінімум. У галіне-ж культурнай паўстала новая, прасякнутая соцыяльнымі, нават пролетарскімі ідэямі, беларуская літаратура. Таксама зьнізу, з гушчаў новае працоўнае інтэлігенцыі ўзрос тэатр. Тут ужо працы буржуазнай інтэлігенцыі амаль што ня было. Яе ласкаю не карміліся. „Наша Ніва“, вакол якое гуртаваўся беларускі рух, знаходзілася пад непасрэдным уплывам працоўнае інтэлігенцыі, запаўнялася яе матэрыялам, распаўсюджвалася ёю, яе сіламі падтрымлівалася. І вось таму, што народная інтэлігенцыя рашуча аддзікала ад беларускае справы ўсе дробна-буржуазныя ідэі, апошнія пачалі канцэнтраватца ў асобны асяродак. Не-

вялікая лічба буржуазна-шляхецкай інтэлігенцыі, якая ўсё-ж існавала і нават мела тэндэнцыю пашырацца, у 1910 г. была заснавана новая што-тыднёвая газета. Газэта ў процівагу „Нашай Ніве“ ставіла сваёю мэтай абарону хрысьціянска-нацыянальна-дэмакратычнага напрамку ў беларускім руху. Аднак, праца грамадкі з „Крыніцы“*) ў той час ня мела значнага поспеху: занадта слаба была тая пэрыфэрыя, на якую разьлічвалі натхніцелі гэтых ідэй. І іх роля заключалася ў тым, каб абараняць да лепшых часоў прынцыпы свайго навучаньня.

У гэтым покаце ішло разьвіцьцё беларускае нацыянальнае справы працягам восемнаццаці год. (Паступовы рост і ўзмацненьне народнае інтэлігенцыі адбываліся ўвесь час. (Дробна-шляхецкая-ж інтэлігенцыя ў адносінах колькасьці мала падавалася наперад.) Такім чынам, беларускі рух натуральна гартаваўся пад сьцягам працоўна-соцыялістычных прынцыпаў. Яго нясупынна папаўнялі сьвежыя маладыя сілы, якія пасылалі ад сябе працоўныя гушчы. У іх вачавідкі раставалі прадстаўнікі буржуазнае інтэлігенцыі і нават студэнцтва. Апошняга толькі лічанья адзінкі, групуючыся ў Пецярбурэ пры выдавецтве „Загляне сонца і ў наша ваконца“, не парывалі з беларускім нацыянальным рухам.

Пры гэткай сытуацыі падасьпела лютаўская рэвалюцыя 1917 году. У адчыненыя ёю вароты беларуская працоўная інтэлігенцыя ўвашла сама сабою. (Перад ёю аднэй паўстала заданьне: захапіць у сфэру беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху абуджаныя рэвалюцыяй шырокія сялянскія, рабочыя і салдацкія гушчы.) Да гэтых гушчаў яна і зьвярнулася. Камітэты Беларускае Соцыялістычнае Грамады (Менскі, Пецярбургскі, Маскоўскі) зразу вышлі на вуліцу з сваімі лёзунгамі і кінулі іх ў працоўныя масы. Апошнія дружна адгукнуліся на прызывы БСГ. У хуткім часе арганізацыі гэтае партыі пашлі расьці за кошт рабочых, сялян і асабліва салдат. На ўсіх фронтах залажыліся партыйныя камітэты Беларускай Соцыялістычнай Грамады. К лету 1917 г. вагromністы размах беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху цалкам падпаў пад яе ўплыў. Абраны на зьездзе ў сакавіку (25) гэтага году Беларускі нацыянальны камітэт з надворнага боку як-бы на нейкі час злучыў беларускую інтэлігенцыю пад лёзунгам „нацыянальных імкненьняў“. У яго склад былі ўведзены прадстаўнікі ўсіх напрамкаў у беларускім руху. Але на другі дзень пасля выбараў камітэту праца кожнае партыі пашла паасобку. Праўда, у камітэце астаўся прэзыдыум, які праз старшыню камітэту стараўся насаджваць і пашыраць нацыянальна-дэмакратычныя думкі, насьледаваныя ад гуртка пры „Крыніцы“ і яго паслядоўцаў у выглядзе нацыянальна-дэмакратычных аб'яднаньняў, якія паўсталі з часам лютаўскай рэвалюцыі, але яго працы ані не давала разгарнуцца праца соцыялістычных беларускіх партый, як БСГ і БСДПб,

*) „Крыніца“—газэта, якая выходзіла ў Вільні і якую выдавалі беларускія дзеячы буржуазна-шляхецкае ахварбоўкі.

заснаваная ўлетку (чэрвень месяц) у Пецярбургу. У ліпні месяцы (8) пад націскам гэтых партый нацыянальны камітэт быў перайменаваны ў Раду беларускіх арганізацый і партый; Рада амаль ня цалкам была складзена з грамадаў, дапусьціўшых у яе для проформы па адным прадстаўніку ад трох іншых групак (беларуская партыя народных соцыялістых, дэмакратычная партыя і непартыйныя). Далей ва ўсіх політычных выступленьнях як беларускага характару, гэтак і агульна-расійскага, беларускі нацыянальна-рэвалюцыйны рух прадстаўляла выключна Беларуская Соцыялістычная Грамада, якая к гэтаму часу складалася з працоўнае інтэлігенцыі, з сялян, з рабочых ды з салдат. Невялікая колькасць буржуазнае інтэлігенцыі цацкалася з сваімі лёзунгамі ў вузкім коле сваіх прыхільнікаў, зусім ня маючы ўплыву на разьвіцьцё беларускага руху. Мажліва, што пайдзі разьвіцьцё здарэньняў іншым напрамкам, чым той, які прызначыўся яму лютаўскай рэвалюцыяй, буржуазная галіна беларускай інтэлігенцыі варылася-б у ціхім стаўку сваіх аджыўшых плянаў ды намераў. Але, як то ні дзіўна, паглыбленьне клясавага змаганьня чым далей ад лютага, тым болей паспрыяла будучай беларускай эміграншчыне. І вось чаму: паглыбленьне клясавага змаганьня дыктавала кожнай соцыялістычнай партыі паўней адмежавацца ад таго наслою чужых элемэнтаў, які да іх прыстаў у час лютаўскіх падзей. Тады нейкая частка буржуазнае інтэлігенцыі, нявыясненых політычных поглядаў, болей прадстаўнікі многалікіх аб'яднаньняў „трудавое інтэлігенцыі“, „радыкалаў“, „коопэратараў“ і інш. па пахаджэньні беларусаў, рашылі забыць мінулае і сталі перакідацца ў беларускі лягер. Пад нацыянальным сьцягам было шмат лягчэй захаваць сваё крэдо, падкрэсьліць свой радыкалізм нацыянальнымі лёзунгамі.

Ужо к часу ліпнёўскіх дзён (5—7 ліпня 1917 г. ¹⁾) у Пецярбурзе беларускія соцыялістычныя колы пачулі выразны напор супроць сваіх лёзунгаў з боку новага, дагэтуль нязначнага павею буржуазна-шляхецкага з прымесьсю вобласьніцка-русыфікатарскага псэўдо-дэмакратызму. Страляніна на Неўскім хутка адбілася спачуваньнем Кераншчыне ў сэрцах розных радаўцаў, аўтономістых, вобласьнікаў ды інш. У вадзін кашэль пачалі сплятацца рознастайныя колеры буржуазнай адшчапеншчыны, перабіраючы ў сваіх брудных руках пытаньні беларускае справы. Трохі пазьней з іх вызначыўся адзіны фронт, увабраўшы ў сябе ад чорнасотніцкіх „Саюзу беларускага народу“ ў Віцебску, „Саюзу беларускай дэмакратыі“ ў Гомлі, праз бясколерныя „Народную Грамаду“ ў Маскве ды Калузе, і „Беларусаў аўтономістых“ у Туркестане²⁾, ажно да беларускіх прадстаўнікоў першага зьезду сялянскіх дэпутатаў, эсэраў і меншавікоў, арганізаваных пасля ў „беларускі вобласны камітэт“. Гэты фронт быў

¹⁾ У гэтыя дні адбылося ў Пецярбурзе паўстаньне большавікоў.

²⁾ Праграмы гэтых арганізацый адмечаны мною ў артыкуле „Люты—Кастрычнік у беларускім нацыянальным руху“, зборнік „Беларусь“, выданьне БССР, Менск, 1924 г.

накіраваны супроць беларускіх соцыялістычных партый і іх дамаганьняў і разам з тым супроць лёзунгаў рэвалюцыі, няўхільна вёўшай да Кастрычніка.

Сіла гэтага фронту расла працягам да Карнілаўскага мецяжу, пасья якога абарвалася і на нейкі зусім кароткі час супынілася ў сваім росьце, асабліва за кошт махратых чорнасотнікаў. Аднак, яго напору з самага пачатку даваўся належны адбой.

Гэтак Беларуская Соцыялістычная Грамада ўжо ў ліпні (8–10) 1917 г. на першым зьездзе прадстаўнікоў беларускіх організацый і партый вымушана была даць рашучае сражэньне насядаючай на працоўныя колы буржуазнай контр-рэвалюцыі. На гэтым зьездзе БСГ узурпіравала ўладу, скончыўшы зьезд згодна патрабаваньням свае тактыкі. На першай-жа Сэсіі выбранай зьездам Рады „непаразумеьні“ зашлі яшчэ глыбей, вызначыўшы вельмі выразна клясавую варожасьць між лявіцай і правіцай беларускага руху. Якраз гэта пара супала з часам Карнілаўскага выступленьня, абвастрыўшага клясавыя супярэчнасьці ў Расійскай рэвалюцыі і разам з гэтым даўшага крэпкі штурхач буржуазіі да зьбіраньня сваіх сіл. Пад нацыянальным сьцягам гэта зьбіраньне буржуазных сіл у значнай меры выявілася к верасьню месяцу. А ў пачатку кастрычніка правы, буржуазны элемэнт, меў досі вялікі ўплыў у Менскіх беларускіх цэнтральных установах, як беларуская Рада і часовая вайсковая Рада. Пад іх націскам на другой Сэсіі Рады (з 15 па 24 кастрычніка) 1917 г. Бел. Соц. Грамада мусіла вылучыць з сябе правыя элемэнтны і перадаць іх варожаму лягеру. Дзякуючы гэтаму-ж і ў Выканаўчы Камітэт Вялікае Беларускае Рады (ІІ-я Сэсія ўвяла гэту назву для цэнтральнай беларускай установы) папалі элемэнтны амаль ня цалкам буржуазна-дэмакратычнага складу думкі, нават (што асабліва характэрна) ня ведаўшыя беларускае мовы. Пасяджэньні Выканаўчага Камітэту ішлі на расійскай мове, што нават выклікала гэткія словы ў газэце „Вольная Беларусь“ (№ 28—ад 8-XI): „На пасяджэньні 31 кастрычніка,—пісала яна,—усе даклады, якія чыталіся, і ўсе прамовы, якія гаварыліся, у большасьці вяліся на расійскай мове. За вылучэньнем 3-4 сяброў камітэту ніхто пабеларуску гаварыць ня ўмее. Трэба думаць, што гэта зьявішча выпадковае і з часам беларуская мова запануе там, дзе яна павінна горда зычэць і красавацца. Людзі, стаўшыя на чале беларускага руху, павінны навучыцца чытаць, пісаць і гаварыць пабеларуску“.

Але людзі, „стаўшыя на чале беларускага руху“, бач, папаўшыя ў Выканаўчы Камітэт Вялікае Беларускае Рады, ня толькі ня ведалі беларускае мовы, а і не хацелі яе ведаць і нават рэдактара „Вольнае Беларусі“ Я. Лёсіка не ўвялі ў Выканаўчы Камітэт Рады... Яшчэ цікавей было тое, што „кіраўнікі беларускага руху“ з Выканаўчага Камітэту Рады ўпікалі „Вольную Беларусь“ за „сэпаратызм“.

„Адзін з сяброў Камітэту,—піша аўтар памянёнага артыкулу ¹⁾,— дык нават вышукаў у нашым артыкуле ²⁾ „сэпаратызм“, знашоўшы яго ў выразе „паднявольнае суседства з Масквою“. Разьвіваючы сваю думку, ён, паміж іншым, зазначыў, што Беларусь заўсёды жыла паднявольным жыцьцём: то пад Маскоўшчынай, то пад Польшчай (1), і тут нічога ганебнага няма, а калі паднявольнае жыцьцё з Маскоўшчынаю падкрэсьліваюць, дык тут ужо сэпаратызм“.

Як мы бачым, дык нават тыя, хто раней адмяжоўваўся ад гэтых элемэнтаў у нацыянальнай галіне, роднячыся ў дамаганьнях соцыяльнага характару, мусіў адмячаць прыкры факт наплыву ў Кастрычнікаўскія дні ў беларускі рух чужога яму, выпадковага элемэнту.

Ды ня дзіва, бо для гэтага элемэнту тады яшчэ знаходзілася глеба вясыці сваю працу. Галоўным чынам таму, што ў гэты час уся буржуазія аглядалася на нацыянальныя ўскраіны быўшае Расіі, думачы, што бальшавікі апаратца на вырашэньні нацыянальнага пытання, а яна, буржуазія, яго выкарыстае дзеля свае мэты. Таму та і абвяшчэньне Фінляндый незалежнаю краінаю з боку Савецкае ўлады тлумачылася буржуазіяй, як перамога яе фінляндзкае сяброўкі над бальшавікамі. Авантура-ж Пятлюры падмацоўвала гэту думку. Загэтым выходзіла тое, што розныя буржуазна-авантурныя элемэнты пільна сачылі за разгарненьнем беларускага руху, галоўным чынам, у арміі і спрытна адшуківалі ў ім кропкі апоры для сябе. У арганізаваную ў кастрычніку месяцы Часовую Цэнтральную Вайсковую Раду былі пераведзены імі генэрал Кандратовіч, ген. Алясееў, чыноўнік Аляксюк, некаторыя „дэмократы“ афіцэры, як кап. Адамовіч, Ярушэвіч, Язавітаў і інш. У франтовых радох адшуківаліся надзейныя людзі, якіх, аднак, цяжка было знайсці сярод лева-соцыялістычных радных, запаўняўшых франтовыя беларускія арганізацыі. Узмацніўшыся ў Менскіх беларускіх арганізацыях яшчэ і таму, што беларускія лева-соцыялістычныя партыі, маючы пераважнасьць свае базы ў сталіцах, як Масква, Пецябург, ды ў іншых небеларускіх гарадох (Пскоў, Адэса, Яраслаў) і ня могучы праз гэта перакінуць належных сіл і ўвагі ў Менск, „выпадковыя“ разам з правымі і са шчырымі павялі ва ўсю дэмакратычна-буржуазную агітацыю.

Офіцыйны орган Цэнтральнае Вайсковае Рады, газэта „Беларуская Рада“ пісала ў перадавой ад 30 лістапада: „Мы хочам мець і будзем мець Беларускі Ўстаноўчы Сойм“, а за гэтым—„Няхай живе Ўсерасійскі Ўстаноўчы Сойм! Няхай живе і наш Беларускі Ўстаноўчы Сойм!“ Гэта

¹⁾ Рэч ідзе аб артыкуле ў № 27 „Вольнае Беларусі“—„Вялікая Беларуская Рада“. Аўтар гэтага артыкулу акрэсьлівае значэньне Рады і спыняецца на выпадковых элемэнтах, якія ў той час уліліся ў беларускі рух.

²⁾ „Вольная Беларусь“ №—28 за 1917 г. 8 лістапада. С м у т н ы. У Выканаўчым Камітэце“.

ў часы, калі фактычна ідэя ўстаноўчага сойму была ўжо мёртвай, уступішы месца ідэі Саветаў.

Радаўцы з цэнтральнае вайсковае рады добра разьбіраліся ў абставінах. Савецкі прынцып улады гаварыў аб дыктатуры пролетарыяту, а ім трэба было аб'яднаць усіх беларусаў вакол агульнага імкненьня захаваць заваёваную свабоду і зямлю... і абараніць родную краіну, каб не парваць яе на часткі ў сварках спрэчках партый¹⁾.

Вакол гэтых лёзунгаў Цэнтральнае Вайсковае Рады і Вялікае Беларускае Рады паступова нарасталала ўсё большае ды большае кола адмечанага выпадковага элементу, які хутка прыстасоўваўся да мясцовасці, пераймаючы ідэі буржуазнай часткі беларускае інтэлігенцыі. Сіла ды ўплыў гэтага элементу адметна расьлі, абвострываючы разыходжаньне і сутычкі з леваю рэвалюцыйна-соцыялістычнаю часткаю беларускага руху.

К часу, калі паўстала думка склікаць Усебеларускі зьезд, прыблізна ў другой палове лістапада 1917 г., у гэтым лягеры вызначылася яшчэ большае ажыўленьне, якое закончылася сяброўскім яднаньнем нацыяналь-дэмократаў са шчырых з эсэрамі-русыфікатарамі. Справа пачалася так: застаўшыся пасля Кастрычнікавае рэвалюцыі на другім баку барыкады, Беларускі Вобласны Камітэт пры Ўсерасійскім Зьездзе Сялянскіх Дэпутатаў, намерыўся перанясці сваю чыннасьць з Пецяўбургу ў Беларусь. Дзеся гэтага адначасова з Беларускай Вялікай Радай ён рашыў адсябе склікаць Усебеларускі Зьезд у Рагачове. Але, паспрачаўшыся нейкі час з Бел. Радаю, Вобласны Камітэт пагадзіўся з ёю на думцы склікаць зьезд у Менску 15 сьнежня. І вось, стаючы на пункце погляду „неотделимости Белоруссии от России“²⁾ зусім не з-за мотываў захаваньня еднасьці рэвалюцыйных сіл, вобласьнікі, амаль ня ўсе эсэры правага крыла, паехалі ў Менск „вырашаць“ беларускае пытаньне. Унутры сваім усе яны, як адзін, былі заядлымі ворагамі беларускае культуры, беларускае мовы, усяго, што аддавала хоць маленькім дапамінаньнем таго што Беларусь ёсьць нешта асобнае ад Расіі цара ды Керанскага. З пачатку лютаўскае рэвалюцыі ажно да рэвалюцыі Кастрычнікавае дзеячы Вобласнага Камітэту ў Пецяўбурзе і на мясцох заядла змагаліся з „панскімі агентамі“, як яны да гэтага прызывалі са слоў Керанкевіча, Палонскага, Бялынецкага-Бірулі ды іншых усіх беларускіх дзеячоў. Тым ня меней усё гэта забылася к восені 1917 г., і шчырыя прыхільнікі непадзельнасьці Расіі згаварыліся з Вялікаю Беларускаю Радаю і Цэнтральнаю Вайсковаю Радаю ды сумесна склікалі ў сьнежні месяцы Усебеларускі зьезд. Болей таго, на самым зьездзе яны, прыехаўшы бараніць Беларусь ад полонофілаў, „якія рашылі выкарыстаць момант, каб абвясціць незалежную Беларускаю Рэспубліку, а ў выпадку патрэбы заключыць вунію з Польшчэю, ці траякі паўднёва-славянскі саюз з Украіны,

1) „Беларуская Рада“ № 3 за 1917 г. 30 лістапада. Артыкул Р. А. „Наша задача“.

2) Цытую ў выкладзе Е. Каячара „Белорусский вопрос“.

Польшчы, Беларусі^{*)}), зрабілі свой саюз з тымі-ж полонофіламі ды блізкімі ім і згуртавалі крэпкую нацыянал-расійска-польска-дэмакратычную правіцу.

Гэта правіца, у якую ўваходзіла шмат так званых соцыялістых (асяры, правыя грамадаўцы, беларускія народныя соцыялісты ды інш.), вуснамі яе прадстаўнікоў далікатна празывалася часткаю соцыялістых, „выпадкова аддзеленых“ на зьездзе ад другое палавіны. Аднак, гэта „выпадковасьць“ заставіла правіцу сур’ёзна задумацца. У № 9 за 5 сьнежня газеты „Беларуская Рада“ гэтай выпадковасьці пасьвечана перадавіца за подпісам П. Бадуновай. У перадавіцы, пасьля некалькіх уступных слоў аб непадзельнасьці фронту беларускіх соцыялістых, аўтар піша: „Падзел соцыялістых на два лягеры, які выявіўся на зьездзе, тлумачыцца выключна заблытанасьцю ды складанасьцю цяперашняга політычнага моманту, незнаёмствам многіх прыехаўшых на зьезд з праграмаю ды тактыкаю Беларускае Соцыялістычнае Грамады, гэтае старое партыі беларускага працоўнага народу, а таксама часткаю з прычыны аітацыі асобных людзей (курсіў мой. З. Ж.). Аўтар так сьцвяшаў сябе: „Але няхай дачасна ня радуецца ворагі беларускага пролетарыяту; тактычны падзел, які адбыўся на зьездзе, яшчэ не абасабляе адзінага беларускага соцыялістычнага фронту. Хутка ўсе беларускія соцыялістыя пераканаюцца, што падзел іх зусім лішні (I) і, апроч радасьці дзеля ворага, не прынясе ніякае карысьці“.

Для „Беларускае Рады“ і паніклых аўтараў яе перадавіц падзел быў „зусім лішнім“, нечым нязначным. З-за туману нацыянальнага энтузіязму, падгушчанага буржуазным дэмакратызмам, правадыры правых соцыялістых, заблытаўшыся ў шэрагах нацыянал-дэмакратаў рознае ахварбоўкі, не хацелі прыдаваць належнае сур’ёзнасьці падзелу зьезду надвое і не хацелі прыняць паводзіць да сапраўды сур’ёзных і прыныповых пытанняў, якія гэты падзел выклікалі.

„Уся розьніца паміж двума бакамі,—піша далей аўтар памянёнай перадавіцы,—як выясьняецца, заключаецца ў тым, што адны прапануюць арганізаваць уладу ў Беларусі толькі праз беларускія саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў, для чаго, па іх думцы, патрэбна разьехацца на месцы, стварыць там Саветы і толькі тады склікаць праз гэтыя Саветы краёвы зьезд.

Другія настойваюць на тым, каб краёвую ўладу выдзяліў цяперашні зьезд“.

Выходзіць па аўтару, што розьніца між савецкаю сыстэмаю ўлады і сыстэмаю агульна-нацыянальнага характару—зусім невялікая, і падзел соцыялістых на зьездзе быў выпадковы... Зразумела, што гэта было далёка ад выпадковасьці. Удзельнікі зьезду, складаючыся з клясава-розна-

*) „Беларуская Рада“ № 3 за 1917 г. 30 лістапада. Артыкул Р. А. „Наша Задача“.

стайных элементаў і падзяліўшыся на дзве часткі, на працягу ўсяго зьезду складалі два варожых лягеры.

Правіца няшчадна змагалася з лявіцаю і, дзякуючы сваёй пераважнасьці, прадыктавала вось якія пастановы*): „Баючыся монархічнае рэстаўрацыі ў Беларусі, 1-шы Ўсебеларускі зьезд лічыць неабходным падкрэсьліць, што ў Беларусі ад гэтага часу замацоўваецца „дэмакратычны рэспубліканскі лад“. Гэта яшчэ не адзначала,—піша Е. Канчар,—што Ўсебеларускі Зьезд абвясчае Беларускаю Рэспубліку. Гутарка йшла аб замацаваньні, аб зацьверджаньні таго дэмакратычнага рэспубліканскага ладу, які існаваў у той час і ў Расіі (?) і ў Беларусі (?). І далей: „1-шы Ўсебеларускі зьезд прадбачыў „мажлівасьць падзелу і адыходу ад Расійскае Дэмакратычнае Фэдэратыўнае Рэспублікі“ роднага краю—Беларусі, загэтым падкрэсьліў аб сваім праве на самавызначэньне“ Самавызначэньне Беларусі разумелася як рада часовая, якая павінна існаваць да скліканьня Беларускага ўстаноўчага збору“.

Гэта асабліва характэрна, бо „заснавацелі першага зьезду не баяліся ўстаноўчага збору, таму што агульнае, простае, роўнае і патаемнае галасаваньне ў Беларусі павінна было замацаваць *панаваньне беларускага сялянства*“. (Курсіў аўтара).

Вось гэтая ідэя панаваньня сялянства, спусьціўшы два месяцы пасьля Кастрычнікавае рэвалюцыі, прадэманстраваная ў савецкай краіне, ясна казала аб мэтодах „беларускае“ Вандэі. Якое-ж дзіва, што „сялянскія“ інтэлігенты з вобласнага камітэту ды частка прыхільных з беларускіх соцыялістычных партый сышліся з тымі буржуазна-дэмакратычнымі адколкамі якія к гэтаму часу назьбіраліся вакол беларускіх нацыянальных арганізацый! Было-б дзіва, каб гэтага факту ня трапілася...

На шкоду, канчаток зьезду якраз падмацаваў на нейкі час пазыцыю гэтае антынатуральнае коаліцыі і нават часова згладзіў гострасьць левае опозыцыі. Рада старэйшын зьезду, у якую папалі і прадстаўнікі левых (Хатэнка, Я. Лагун, Ф. Шантыр, М. Шыла і інш.), абвясьціла сябе радаю зьезду і выдала некалькі процісавецкіх адозваў да жыхарства Беларусі. Аднак, у 20-х лічбах сьнежня большасьць сяброў Рады зьезду, у іх ліку ўсе прадстаўнікі лявіцы, разьехаліся з Менску, а астаткі рады цягнулі сякую-такую працу легальна і нелегальна.

Гэткім чынам, хаўрус вобласьнікаў з буржуазнай часткай беларускай інтэлігенцыі адыграў першую патрэбную сабе антысавецкую акцыю. Але гэта зусім не казала за тое, што момант, акресьлены Ўсебеларускім зьездам 14 сьнежня 1917 году гістарычна, ці фактычна апраўдаў правыя тэндэнцыі ў беларускім руху. Нічога падобнага. Удзел у Радзе зьезду прадстаўнікоў ад лявіцы быў выбухам хвілёвага незадаваленьня роспускам зьезду. Уся-ж гушча, якая стаяла за лявіцаю і якая складалася з рабо-

*) Е. Канчар. „Белорусский вопрос“.

чых, сяян ды левае працоўнае інтэлігенцыі, ня меўшай мажлівасці быць поўна прадстаўленаю на зьездзе, зразу акрэсьліла да яго свой крытычны погляд. Фінал зьезду мала непакоіў гэту частку беларускае гушчы. Наадварот, яна ўлічыла ўсе скуткі зьезду і хутка пачала выраўняць сваю лінію водлуг лініі Комуністычнае партыі.

На працягу ж двух месяцаў, з 17/XII—17 г. па 18/II—18 г. паралельна з працаю Рады зьезду адбывалася консолідацыя беларускіх лева-соцыялістычных сіл. К канцу лютага месяца 18 г. гэта праца нашла сваё выйсьце ў двух напрамках—партыйным і савецкім, цэнтрамі якіх сталі Беларускі Нацыянальны Камітэт і камітэты Бел. Соц. Дэм. партыі бальшавікоў ды левага крыла Беларускае Соцыялістычнае Грамады. Зьяднаўшыся вакол гэтых цэнтраў, беларуская працоўная інтэлігенцыя помеж з беларускімі рабочымі ды сялянамі рашуча павяла працу на падставе савецкіх прынцыпаў эаномічна-культурнага адраджэньня беларускага працоўнага народу і дзяржаўнага адбудаваньня Беларусі. Гэта праца ў сваім скутку прывяла ў канцы 1918 г. да заснаваньня Беларускае Незалежнае Савецкае Соцыялістычнае Рэспублікі. *

Іначай пашло далейшае разьвіцьцё правай часткі інтэлігенцыі, якая гуртавалася вакол Часовае Рады Зьезду. 25-га лютага 1918 году ў Менск прышлі немцы. Савецкае войска мусіла ачысьціць Беларусь 19-га лютага. Гэткім чынам, паміма клясава-ідеолёгічнае мяжы, між двума часткамі беларускае інтэлігенцыі лягла яшчэ і мяжа географічная. На захад ад мяжы, пад нямецкай окупацыяй правіца беларускае інтэлігенцыі знашла сабе патрэбнае месца, абкапалася вакол і пачала сваю працу. Мэтоды гэтае працы яна так тлумачыла ў газэце „Беларускі Шлях“ (№ 1 ад 8 сакавіка): „Так ясна пачаўшыся, расійская рэвалюцыя завяла народ у цемру, у жах перад народнымі момантамі (!), ашукаўшы яго пекнымі абяцанкамі. З гэтага цяжкага стану мы павінны ратаваць народ наш. Павінны забыўшыся на ўсе ўразы, якімі ён, пад'южываны нясумленнымі правадырамі, закідаў нас, пайсьці ізноў да яго і быць з ім... Мусім сабрацца і, злажыўшы разам свае сілы, узяцца за працу, ня трацячы часу, бо цяпер „прабава—сьмерці падобна“.

Беражучы час, Рада зьезду зразу-ж, 21 лютага, склала народны сакратарыят, які выдаў дзэве „ўстаноўныя граматы“ да народаў Беларусі. 19 сакавіка адбылося першае пасяджэньне Рады зьезду. На гэтым пасяджэньні былі ўжо прадстаўнікі гарадоў, земстваў і нацыянальных меншасьцяй. 24 сакавіка Рада трэцяю ўстаноўнаю граматаю абвясціла Беларускаю Народную Рэспубліку. Гэткім чынам была адчынена новая шырокая мажлівасьць далейшага папаўненьня чужымі элемэнтамі правіцы беларускага руху. Ужо земствы і гарады, а таксама і нацыянальныя меншасці здорава разбавілі гурток непартыйных і правых радаўцаў. На 27 чал. сяброў Рады зьезду былі ўведзены 35 чал. рознастайнае, часта варожае Беларускаму руху, але роўна буржуазнае інтэлігенцыі.

Гэтак на асноўнае ядро сябраў Рады зьезду ў 27 чал. у большасьці махрастае правіцы было дададзена 20 прадстаўнікоў гарадоў ды земстваў і 15 прадстаўнікоў нацыянальных меншасьцяў. Сярод апошніх былі папы, абшарнікі, гандляры, якім Рада давала слушнае месца для разгарненьня свае супроцьрэвалюцыйнае чыннасці. Нацыянальныя пытаньні беларускага руху іх мала цікавілі. Затое іх настрой няўхільна цягнуў радаўцаў у бок паправеньня. Вось як пісала аб гэтай Радзе газета П. Аляксюка „Беларускі Шлях“: „Патрэбен некаторы час, каб фізыяномія Рады прыняла ясную форму. Цэнтр і левае крыло ўзаемна прыстасуюцца: у нацыянальнай політыцы ў іх будзе мала розьніцы, у соцыяльных справах— больш“ *).

У далейшым на агеньчыкі Рады яшчэ болей стала зьбірацца з усіх канцоў Расіі „беларускіх інтэлігентаў і дзеячоў“. „Беларуская колёнія“ паступова расла, размнажалася і няўхільна „бялела“. Хутка была наладжана сувязь між Радаю і пятлюраўцамі, а далей— між Радаю і Скарападзкім. Між акупанцкаю ўладаю і Сакратарыятам таксама адбываліся зносіны. І, нарэшце, 25 красавіка Рада Беларускае Народнае Рэспублікі дашла да кайзэрскай асобы.

Гэту працу Рады Беларускай Народнай Рэспублікі зразу-ж падтрымала абраная ў студзені 1918 г. Віленская Беларуска Рада. Склад апошняе за малым выключэньнем прадстаўляў тую-ж соцыяльную катэгорыю людзей, што і склад Менскае Рады. Асабовасьць была ў нацыянальным абліччы радных: у Менску пераважалі расійскага выхаваньня беларускія дэмократы, у Вільні— дэмократы польскага выхаваньня.

Гэтак пад сыцягам Бел. Нар. Рэспублікі нарасталая практыка дзяржаўнае працы правае столкі беларускае інтэлігенцыі, крэпла думка і ўпэўненасьць у яе гістарычныя мэты. Добра, што сам беларускі працоўны народ быў у баку, не перашкодзіў гэтай гульні „сваіх політыкаў“ і, пакуль сядзеў ген. Фалькенгайн, не патрабаваў адчоту. Ад яго (беларускага працоўнага народу) імя ішлі перагаворы, назначаліся прадстаўніцтвы ў розных краёх і дзяржавах. Адным словам, адыгрываўся пролёг наступнае дзеі, якую хацелі бачыць і бачылі ў марах сваіх інтэлігенты— народныя рэспубліканцы. Ніводзін з іх не дапушчаў і думкі, што ўся іх гульня ў вышэйшую політыку ня мае пад сабою жаднага грунту. Усё-ж гэты грунт яны тужыліся абмацаць. Мацалі і самаўцяшалі сябе зданымі надзеямі: а ну-ж, а ну ж бальшавікі праваляцца і іх, блудачоў, беларускі народ стрэне з радасным воклічам: „Прыходзьце да нас кіраваць і валадаць“.

З гэтымі думкамі, прыемнымі, казытнымі, захапіла гэтых політыкаў нямецкая рэвалюцыя і сьледам абвяшчэньне самім беларускім працоўным народам Беларускае незалежнае Савецкае Соцыялістычнае Рэспублікі 1-га студзеня 1919 г. Здавалася-б, гэта здарэньне магло-б атрэзьвіць найболей заядлых народных дэмократуў. Але на тое яны і ёсьць дэмокра-

*) „Беларускі Шлях“ № 19 за 15/VII 1918 г.

тамі, каб са сваім дэмакратызмам не здавацца народнай волі, волі сялян ды рабочых. Выходзячы з гэтага, „урадавая“ інтэлігенцыя з усімі ўстановамі Бел. Нар. Рэспублікі перабралася талы ў Коўну, каб адтуль „правіць і валадаць“. І ў марах гэтае праўнасьці забывала, што з гэтага часу пачыналася яе трагедыя эмігранцкага жыцця.

„Братняя Літва“ прытуліла ў сябе выгнаннікаў, дала ім сякую-такую падмогу, каб перажыць цяжкі час. Вышла, што гэты час цёгся нядоўга.

Якраз лёс пасьпяшыў яшчэ раз абнадзеіць дэмакратаў-інтэлігентаў,— на гэты раз ужо праз польскую авантуру. Паход Пілсудзкага і захапленне ім Заходняе Беларусі адчыніў новыя небасхілы для беларускіх народных рэспубліканцаў. Іх погляды павярнуліся да Варшавы. Грошы на Вайсковую раду, на газэту ды інш. цягнулі іх туды магнэсам. „Гісторыя,—думалі яны,—працуе для нас. Мы павінны абараніць Беларусь“. Ад каго, думаеце, бараніць? Вядома, ад бальшавікоў, ад тых, з кім ішла лепшая частка інтэлігенцыі, у чый бок прагліва глядзелі змучаныя польскаю нядоляю беларускія працоўныя гушчы.

„Беларускае войска,—пісаў офіцыёз Рады,—арганізуецца для барацьбы з Маскоўскім бальшавізмам, які, прыкрываючыся чырвоным, павабным для працоўнага народу, сьцягам, хоча панаваць над нашай зямлёю, як панавалі раней Маскоўскія цары“*).

Але другі раз ізноў абарона беларускага працаўніка адбылася праз яго самога з дапамогаю свае працоўнае інтэлігенцыі рабочых ды сялян братніх савецкіх рэспублік. Польская окупацыя была зьмецена, а на яе месца была адноўлена Беларуская Савецкая Рэспубліка. Гэта была другая навука беларускай буржуазнай інтэлігенцыі.

І яна не магла не зрабіць належнага ўражаньня ў беларускім эмігранцкім лягеры. Уражаньне атрымалася досі моцнае, ажно правіца падзялілася на часткі. З гэтых частак адна нашла выгадным застацца ў Савецкай Беларусі, зрабіўшыся ўнутранымі эмігрантамі, другая, больш упартая,—абгрунтавалася ў Літве, заключыўшы з яе ўладаю саюз 12 лістапада 1920 г. Трэцяя-ж, якую складалі самыя махратыя авантурнікі, паспрабавала выкарыстаць акцыю Балаховіча і Савінкава. Яны таксама паднялі былі ў тым жа годзе восеньню з ускоснаю дапамогаю ковенцаў Слуцкае паўстаньне. Шэраг гэтых акцый у лягеры беларускае інтэлігенцкае эміграцыі склаў падрахунак мядовага тэрміну іх антысавецкай беларускай апініі.

З 1921 году пачаўся новы тэрмін ападу хваль, перагляду мэтодаў працы і некаторага прытупленьня варожасьці да Саветаў.

Рыскае замірэньне, якое прабавала выкарыстаць так званае правіцельства Бел. Нар. Рэспублікі (прысутнічаў у Рызе старшыня ўраду

* „Беларусь“ № 31 за 26/XI 1919 г.; перадавіца.

У. Ластоўскі) скончылася бяз уплыву з яго боку. Дзякуючы замірэнню, Заходняя Беларусь ачулася ў руках Польшчы; Літва была адзеленай ад Савецкае Беларусі і, сконцэнтравашы сваю ўвагу на варожасьці да палякаў, пачала ў гэту варожасьць уцягваць і беларускую эміграцыю. Адгарадзіўшыся высокаю сьцяною ад беларускае глебы, інтэлігенты-эмігранты з БНР мусілі далучыцца да літвінаў.

Аднак, прыязнь між гэтымі дзьвюма „дзяржавамі“ нядоўга цягнулася: седзячы ў адным месцы—трудна ўладзіць, і працу з аднаго месца, з Коўны беларуская эміграцыя стала закідаць у розныя краі: у Чэхію, Нямеччыну, Латвію, Эстонію. Гэта адбівалася на працы і на самым настроі яе ўдзельнікаў. Перад няснаю пэрспэктываю пачаліся ў лягеры эміграцыі нялады. Яшчэ ў 1919 годзе вынікла непаразуменьне між Віленскімі беларускімі дзеячамі і дзеячамі з ураду Бел. Нар. Рэспублікі. Гэта непаразуменьне ўсё ўзмацнялася, адбываючыся на цэльнасьці працы. Апроч гэтага, рабіла нядобры ўплыў на больш сумленных эмігрантаў і авантура П. Аляксюка ды Адамовіча з К⁰, якія аддаліся цалкам польскаму ўраду і перашкаджалі працы хоць і буржуазным беларускім інтэлігентам з эміграцыі. Але горай усяго—чым далей, тым болей давала сябе чуць недастача сродкаў. Сваімі грашыма эмігранты былі небагатыя, Літва давала мала, узяць ня было дзе. Гэтыя абставіны адпыхалі многіх ад актыўнае чыннасьці. Многіх застаўлялі думаць аб пераездзе да сваіх ворагаў-бальшавікоў. Як-ні-як, а тыя з іх (эмігрантаў) сяброў, што засталіся ў Менску, жылі нядрэнна і нават пачыналі прымаць удзел у культурнай працы. Праўда, поўнага настрою менскіх сяброў нельга было ўлавіць, седзячы за рубяжом. Ёхняе незадавальненьне савецкім ладом і ёхняе зацягненьне працаю Бел. Нар. Рэспублікі, якая воддальлю здавалася досыць імпазантнай, заганіцай было невядома. І вось асобныя прадстаўнікі эміграцыі ўжо з 22 году пачалі перабірацца ў Савецкую Беларусь. Больш упартыя аставаліся.

Але і тыя, што заставаліся за рубяжом, цягнулі сваю непачэсную працу, і тыя, што вярталіся „блуднымі сынамі“, і тыя, што былі дома ў эміграцыі,—не хацелі, не зважаючы ні на вошта, кідаць свае думкі, сваіх самаўпэўненьняў, што яны—усё, што бяз іх беларускае пытаньне ня вырашыцца.

На тое, што ў Савецкай Беларусі адбываўся агромністы процэс творчага культурнага, эканамічнага ды дзяржаўнага будаўніцтва,—яны не зважалі. Заплюшчвалі вочы на нясупыннае разьвіцьцё літаратуры, тэатру, выдавецкае справы, на пашырэнне беларусізацыі школ і дзяржаўных устаноў. Але яны выразна сачылі за пытаньнем аб пашырэнні Беларусі. Бачачы апошнюю ў складзе адной Меншчыны, эміграцыя старалася падкрэсьліць нясур'ёзнасьць падыходу Савецкае ўлады да ўсёй справы вырашэньня нацыянальнага пытаньня. Эміграцыя думала, што ўся гутарка бальшавікоў зводзіцца да поліатываў, да паказнога. І яна

лічыла патрэбным аставацца на пункце погляду змаганьня супроціў Менску, змаганьня за дэмакратычныя мары.

Якраз у 1924 годзе адбыўся акт узбуйненьня Савецкае Беларусі. Да Меншчыны была далучана Магілёўшчына, Віцебшчына. Размах працы пашырыўся. Адчыніліся шырокія мажлівасьці для далейшага разьвіцьця беларускае культуры, да выяўленьня шырокіх пластоў народнае савецкае інтэлігенцыі. Адпаведна гэтаму шпарка йшло аформленьне новае савецкае беларускае інтэлігенцыі. Сотні вучнёўскае моладзі, студэнцтва, настаўніцтва, атрымаўшы выхаваньне ў абставінах шпаркага разьвіцьця беларускае працоўнае культуры, захапляліся ёю і папаўнялі шэрагі яе прыхільнікаў. З усіх канцоў Саюзу накіравалі ў Савецкую Беларусь беларусы камуністы, савецкія працаўнікі.

Гэта, з аднаго боку, падмывала глебу пад нагамі эміграцыі, з другога боку,—яе біла і нясупыннае ўзмацненьне Савецкага Саюзу і яго прызнаньне большасьцю буржуазных дзяржаў. Чужаземная буржуазія кідала цягацца з эміграцыяй—не хацела слухаць баек ды хлусьні аб нятрываласьці Савецкіх Рэспублік і, нарэшце, кончыла ўсякія гутаркі аб грашовай дапамозе; тым болей, што буржуазіі кожнае краіны хапала свайго клопату, каб нясупынна цешыцца з эмігранцкаю назолаю.

Да пералічаных труднасьцяў для беларускае эміграцыі дадалося яшчэ адно—гэта разрыў саюзу між Бел. Нар. Рэспублікаю і Літваю. Гэткім чынам, закалыхалася апошняя падпорка пад матэрыяльнаю базаю беларускае эміграцыі. Як-ні-як, а Літва сягды-тады перакідала патрошку для свайго саюзьніка, кожны раз разьлічваючы вярнуць свае страты ўдвойчы. Але час ішоў, а страты на саюзьнікаў аставаліся стратамі—і толькі. Тады Літоўскі ўрад, аглядаючыся на ўрады польскі ды латыскі, рашыў самому ня цешыцца з Беларускаю Народнай Рэспублікай ды яе грамадзянамі і адказаў ім у дапамозе. Чаму-ж Літве аставацца пазадзе?

У Польшчы здарэньні разьвіваліся ў іншым напрамку, таксама рэзка адмоўна ў іх адносінах да беларускай інтэлігенцыі. Сама гэта інтэлігенцыя ў Польшчы складалася з некалькіх рознастайных пластоў. Побач з эмігранцкаю яе часткаю нясупынна нараджалася інтэлігенцыя сялянская, якая аформлялася пад уплывам вострага соцыяльнага змаганьня. Хоць удзелу ў здарэньнях грамадзянскае вайны часоў Кастрычнікавае Рэвалюцыі яна ня прымала і савецкаю па колу беларускага руху ня была; хоць яна ўвашла ў яго рэчышча тады, калі гэта рэчышча дало рукавы ў розных напрамках, усё-ж гэтая частка інтэлігенцыі па сваёй клясавай істоце нясупынна хіліла ўлева, спачуваючы не эміграншчыне, а савецкім ідэям. Эмігранцкая-ж напластоўка беларускае інтэлігенцыі ў Польшчы сваёю чаргою яшчэ з 1920 году падзялілася на два лягэры: незалежнікаў—прыхільнікаў Бел. Нар. Рэспублікі і махрастых—польскіх прыслугачоў. Народна-рэспубліканцы з самага пачатку захап-

леньня Польшчаю Віленшчыны ўжо папалі ў няміласьць польскага ўраду. Ніякіх намёкаў на гутарку з імі польскі ўрад у той час не рабіў. Болей таго, ужо ўлетку 21 г. каля двух дзесяткаў дзеячоў былі высланы ў Літву. Аб грашох на дапамогу не магло быць жаднае гутаркі пры гэтых умовах. Уся беларуская праца, якая йшла ад Беларускага нацыянальнага Камітэту, вакол якога гуртаваліся народна-рэспубліканцы,—нішчылася. Школы зачыняліся, газеты конфіскаваліся і таксама зачыняліся. Дзеся таго, каб паралюшаваць беларускую дзейнасьць, офэнзыва пачала выкарыстоўваць чарнасотніцка-авантурніцкую частку эміграцыі на чале з Аляксюком, д-рам Паўлюкевічам, кам. Адамовічам ды інш. з провокацыйнымі мэтамі.

Гэта прычына ды яшчэ тое, што паміж лідэрам віленскае часткі народных рэспубліканцаў А. Луцкевічам і старшынёю Рады міністраў БНР У. Ластоўскім яшчэ з 1917 г. ішлі непаразумыні,—заставіла эміграцыю ў Польшчы фактычна з 21-22 г. г. адрозьніць сваю орыентацыю ад орыентацыі асяродку беларускае эміграцыі, які знаходзіўся ў Коўне. Заходняя Беларусь чым далей, тым вастрэй выпірала свае асабовыя моманты, да якіх мусіў Віленскі Беларускі Камітэт звярочваць сваю ўвагу. Гэтыя моманты адцягалі думку камітэтчыкаў—народных-рэспубліканцаў ад раздумаў ды гутарак над замацаваньнем ідэй 25 сакавіка 1918 году. Трэ́ было прыслухоўвацца да хваляючых паўстаньняў беларускіх сялянскіх гушчаў, за якімі выразна цягнула і сялянская інтэлігенцыя, або ісьці ўлева, або сыходзіць з дарогі. Яны выбралі першае і хутка пачалі зьмяняць свае тычкі. Выбары ў польскі сойм у 1923 г. і посьпех нацыянальнага сьпіску, па якім прашло ў сойм 12 беларусаў,—урэшце зьмяніла тактыку беларускае інтэлігенцыі ў Польшчы*). І вось, дзякуючы гэтаму, у Заходняй Беларусі пачалася амаль што не самастойная праца, зусім асабовая ад працы беларускае эміграцыі ў іншых мясцох. У процэсе гэтае працы паступова вынікла выразная орыентацыя на ўсход. Пад уплывам яе многія эмігранты вярнуліся ў Савецкую Беларусь, іншыя, што засталіся, таксама канчаткова расквіталіся з ужыўнаю ім эмігранцкаю психолёгіяй.

Асаблівыя ўмовы ў пачатку беларускае эміграцыі ў Латвіі, нарэшце, таксама скончыліся навучальным для яе здарэньнем. Латыская буржуазія, як і польская, убачыла ў нацыянальнай рабоце беларусаў непажаданыя для сябе вынікі. Як-ні-як, а той прытулак і тыя грошы, якія латыскі ўрад асьмеліўся спачатку даваць беларускім эмігрантам, выклікаў узрост сэпаратыскага беларускага руху. У гэтым для латыскага ўраду выглянула небяспека. Каб яе абмінуць ці хоць-бы спаралюшаваць, быў учынены вядомы разгром беларусаў ў 1924 г. Разгром выказаўся ў арыш-

*) У тэрмінах „эмігранцкая інтэлігенцыя“ намі разумеца толькі тая з яе, якая нічога супольнага ня мела з авантурніцкай шайкай д-ра Паўлюкевіча. Аб'яднаньня ім элемэнты, выпадкова замешаныя ў беларускую справу, фактычна ёсьць польскае арганізацыі.

це і судзе над некалькімі дзеячамі з эмігрантаў. У скутку—паварот ня толькі поглядаў і думак, а і саміх эмігрантаў у Беларусь.

Аставалася адна Чэха-Славакія, дзе яшчэ найболей актыўнай частцы эміграцыі, пры гэтым суйздром адарванае ад беларускай глебы, удавалася так-сяк туліцца. Чэха-славацкая буржуазія, у адлічча ад буржуазіі іншых дзяржаў, задалася мэтаю стаць ахоўніцаю зруйнаваных жыццём ідэй эсэраўска-кадэцкага дэмакратызму. Выходзячы з гэтага, яна ахвотна прытуляла да сябе ўсё тое, што вымятала работніцка-сялянская рука з абшару зруйнаванае Расіі. Гэткім чынам, у Чэха-Славацыі заляжыўся сапраўдны лягер рознанацыянальнае, а асабліва славянскае белагвардзейшчыны. Расійскія эсэры, як сябры чэскае буржуазіі па змаганьні з расійскімі рабочымі ды сялянамі, кадэты—прыяцелі Масарыка ды Крамаржа, чорнасотнікі ад Струвэ да Лаппа, як рэшткі насіцеляў поўславянскае вялікадзяржаўнае думкі; побач—украінская Рада аб'яднаным фронтам ад прынца Васіля Вышыванага да эсэраў з Шапавалам ды Ёгнатам Латоцкім,—усе былі прытулены „ў гасьціннай“ суседкі; за кампанію з „братамі па крыві“ апынуліся там і беларускія блудачы. З багаэтага сталу дапамогі гэтай шайцы белагвардзейцаў даставала сёе-тое і беларуская эміграцыя. Праз гэта апошняй удалося там сяк-так абмацавацца і зрабіць сваю часовую базу. Вакол гэтае базы ізноў сталі збірацца ўсякія адкіды з агульнае эміграцыі, якія ніколі нічога ніякага ня мелі з Беларуссю (арганізатары беларускіх сокалаў ды інш.). Гэткія элементы сьцягаліся з усіх краін, чуючы хоць мізэрную мажлівасьць перахапіць кавалак згубленага хлеба. Ідэёва яны заставаліся тымі-ж ворагамі шчырых і ад думак нацыянальнага адраджэньня, хоць і ў форме буржуазнай, былі далёка. Але народна-рэспубліканцы ня цураліся і іх, галоўным чынам, напіраючы, вядома, на беларускае студэнцтва.

Выхоўваючы кадры працаўнікоў для „новае“ Расіі, Чэха-Славацкая буржуазія паклапацілася выхаваць гэткіх-жа працаўнікоў і для „новае“ Беларусі. З гэтай мэтаю ў сваіх унівэрсытэтах яна дала некалькі дзесяткаў месцаў са стыпэндыймі і для ўраду „Беларускае Народнае Рэспублікі“. Гэты ўрад выкарыстаў цяжкі стан беларускае моладзі ў Заходняй Беларусі, якая ня можа знайсці жаднае мажлівасьці дастаць вышэйшую асьвету, і стаў пасылаць яе ў Чэха-Славакію. Адначасова ў шэрагі гэтага студэнцтва ўлілося і некалькі сяброў беларускае рады на чале з Грыбам, Мамонькам ды інш. Гэткім чынам, склаліся зусім дадатныя ўмовы для апрацоўкі беларускай моладзі ў патрэбным для эміграцыі напрамку. З другога боку, было лёгка даказаць наогул аб працы, якая ня спыняецца, і праз гэта патрабуе грошы... Чэха-Славацкая буржуазія грошы пакрысе перакідала і гэтым падпірала абставіны для далейшае працы эміграцыі...

Аднак, і на гэтым фронце бясьпека трывала нядоўга. Клясава-політычная дыфэрэнцыяцыя, чапійшы расійскае ды украінскае студэнцтва, не

абмінула і беларускага. Ужо ў 1924 годзе ў Празе была заложана арганізацыя беларускага паступовага студэнцтва. Апошняя востра выступіла супроць нацыянал-дэмакратычнай ды эсэраўска-шовіністычнай агітацыі. Грунт пад эміграцыяй пачаў калыхацца, апора—слабець. Да гэтага шчодрасьць Чэха-Славацкае буржуазіі няўхільна астывала, ажно найупарцейшым эмігранцкім дзеячом выглянула сустрэч поўная небясьпека... Губіўся ўсякі сэнс да далейшае акцыі супроць савецкага напрамку. Нарэшце, пад восень 1925 году эвалюцыя ўлева беларускае інтэлігенцыі ў Заходняй Беларусі скончылася заснаваньнем пасламі сойму беларускае работніцка-сялянскае грамады.

Гэтым здарэньнем гісторыя засьведчыла непарушнасьць соцыяльнага разьвіцьця беларускага руху водлуг запатрабаваньняў Кастрычнікавае рэвалюцыі. Таксама гэта здарэньне асудзіла і буржуазна-дэмакратычны адколак у беларускай інтэлігенцыі, які выключна папаўняў эміграцыю, і абраны гэтай эміграцыяй шлях, і праробленую ёю працу. Гэта здарэньне, нарэшце, дапамагло найболей далёкаглядным эмігранцкім дзеячом прааналізаваць сытуацыю, азірнуцца навакол і сказаць аман над далейшаю сваёй эмігранцкай чыннасьцю. У верасьні месяцы 1925 году для абгавору складзенага стану была склікана беларуская зарубежная нарада ў Бэрліне. На гэтай нарадзе большасьцю галасоў была вынесена пастанова аб ліквідацыі ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі і аб прызнаньні адзіным беларускім цэнтрам—Менску.

Бэрлінскаю нарадаю як-бы засуцэліўся кругагег у гісторыі дробна-буржуазнае часткі беларускае інтэлігенцыі. Народа амаль ня цалкам зьнішчыла эмігранцкую супроцьсавецкую акцыю. Толькі мізэрныя астаткі эміграцыі пазаставаліся ў Коўне (У. Ластоўскі, Дуж-Душэўскі і інш.), у Празе Чэскай (Захарка, Крычэўскі, Грыб і інш.) і ў Вільні („Сялянскі Саюз“ Ярэміча ды Рагулі з газэтаю „Сялянская Доля“).

Але, калі фізычна ў значнай меры ліквідавалася акцыя беларускае эміграцыі, то ці значыць гэта, што эмігранцкая беларуская інтэлігенцыя, якая зараз працуе ў Савецкай Беларусі, супыніліся на думцы: пазбыцца манлівых лятуценьяў, асуджаных жыцьцём, прызнаць гістарычную неабходнасьць Савецкае ўлады і самаахвярна, пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі, як правадыра рабочых ды сялян, працаваць над эаномічным, культурным ды дзяржаўным жыцьцём Савецкае Беларусі? Ці прызнала яна сябе пераможнай і абанкрутаваўшай? Ці сапраўды ў яе выглядзе выключна Менск ёсьць адзіным беларускім культурным цэнтрам? Ці можа гэта знадворнае прымірэньне, а ў рэчаіснасьці частка беларускае інтэлігенцыі духова жыве ў эміграцыі і дагэтуль?

Гэтыя пытаньні ўсё-ж асталіся мала выясненымі ў скутку тых спрэчак і гутарак, якія прашлі ў нядаўнім мінулым. Высьветліць іх зараз поўнасьцю не даецца мажлівасьці і нам. Прычынаю гэтаму тое, што дыскусіі мінулае зімы, якімі яны гарачымі ні былі, усё-ж далі мала ма-

тэрыялу, каб можна было па ім судзіць канчаткова. Аднак, і тыя прамовы, якія чуліся з вуснаў некаторых прадстаўнікоў інтэлігенцыі на гэтых дыскусіях, і тыя рэдкія выступленьні ў друку, што з гэтае прычыны адмеціла мінулая зіма, лістападаўшчына і шэраг дробных фактаў, якія звязаны з агульным комплексам грамадзкага жыцця, гавораць за тое, што ідэі эміграншчыны, ідэі нацыянал-дэмакратызму ня чужы некаторай частцы беларускай інтэлігенцыі і дагэтуль. Іншая справа, як вяліка гэтая частка інтэлігенцыі і як глыбока сядзяць у ёй гэтыя ідэі. Калі абапірацца на аб'ектыўныя моманты, то трэба прызнаць, што беларуская эмігранцкая інтэлігенцыя ў тэй яе частцы, якая вярнулася з-за рубяжу, напэўна не магла канчаткова аформіць свой сьветапогляд. Мінулае, што набылося ёю ў процэсе папярэдняга разьвіцьця здарэньняў, пакінула ў ёй глыбокі сьлед; трэба шмат часу, пакуль яго загладзіць. Гэтая частка інтэлігенцыі, панашаму, можа казаць аб перамене тычак пастолькі, паколькі „Менск зьяўляецца адзіным беларускім культурным цэнтрам“. Тая-ж, другая частка інтэлігенцкай правіцы, якая эміграцыю перажывала дома, у Беларусі, і папаўнялася перасяленцамі з іншых частак Саюзу, хоць і не перажыла жорсткіх умоў блуканьня за рубяжом, таксама магла захаваць мясьціну ў сваім нутры для незадаволенасьці вакольнымі абставінамі ў жыцьці. Штырхачом для гэтага быў цэлы шэраг прычын. Першая—гэта пераважнасьць у ёй элемэнтаў дробна-буржуазнага пахаджэньня і таго-ж дробна-буржуазнага выхаваньня, у многіх выпадках далёка ня ў духу беларускасьці. Далей, само становішча яе, як перанёшай ролю політычнага ворага рабочых ды сялян. Таксама мела ўплыў і тая ўпартасьць, з якою русыфікатарская інтэлігенцыя вяла ў першыя гады існаваньня Савецкае Беларусі змаганьне супроціў беларускае культуры. Але вячком усяго, бязумоўна, служыць каставы эгоізм, набыты працягам гістарычнага жыцьця інтэлігенцыі ва ўмовах буржуазнага ладу і прыўноск а яго з боку ў беларускі нацыянальны рух.

Усё гэта пакуль трымае некаторую колькасьць беларускае інтэлігенцыі воддалі ад поўнага прызнаньня ёю кіраўніцтва рабочых і сялян. І ўсё гэта застаўляе выпіхаць лёзунгі супрацоўніцтва з Комуністычнай партыяй „на роўных пачатках“.

„Трэба, каб беларуская інтэлігенцыя ў Беларусі мела магчымасьць уявіць сваю ініцыятыву і ўзяць адказнасьць за сваю працу перад будучынай“ *).

Вось гэтакія думкі можна чуць з боку прадстаўнікоў памянёнае інтэлігенцыі; яны выказваліся ў друку, паўтараліся пасья і ў дыскусіі аб шляхох беларускае інтэлігенцыі і, бязумоўна, муляюцца ў яе галовах увесь час. „Мець мажлівасьць уявіць сваю ініцыятыву“—трэба разумець у сэнсе падзелу ўлады між работнікамі ды сялянамі пад кіраўніцтвам Кому-

*) „Савецкая Беларусь“ ад 21 кастрычніка 1925 г. № 239. „Шляхі беларускае інтэлігенцыі“—П. Трамповіч.

ністычнае партыі і непартыйнаю, клясава-народнаю соцыяльна і політычна рознастайнаю інтэлігенцыяй. Бяз гэтага яна, гэта інтэлігенцыя, ня можа знайсці свайго месца, забыўшы, што сама сабою, як нешта цэлае, асобнае, нідзе і ніколі (апроч розных радаў, ды што) ня мела, выпіханае ёю „мажлівасці ўявіць ініцыятыву“. Падаўшыся самаабману, эмігранцкая інтэлігенцыя, ці, згодна тэрмінолёгіі С. П. Трамповіча, тая інтэлігенцыя, якая, „кахаючы свой народ, ня верыла ў яго сілы“ і разумела дзяржаўную ды гаспадарчую незалежнасць скуткам „сваіх старанняў і працы“, дагэтуль ня можа яго пазбыцца.

Фактычна і зараз тая часьціна інтэлігенцыі, якая, згодна таму-ж С. П. Трамповічу, ня ведала настрою народу, ня ведала яго імкнення перш-на-перш атрымаць соцыяльную свабоду, ня ведала ўсяе сілы народнага гневу і ненавісці як да польскага пана, гэтак і да расійскага „барына“ і чыноўніка,—ня стала на шлях рэвалюцыі—бач, інтэлігенцыя эмігранцкая ці народна-рэспубліканская (ад БНР) ніяк ня можа ўразумець, чаму беларуская справа ня лічыцца яе справаю і не аддадзена ёй для кіраўніцтва. Аб тым, да чаго прыводзіць гэткае кіраўніцтва (згодна фактам) і куды яно вядзе—яна думаць ня хоча, а калі я думае—то пра сябе...

Вопыт не пераканаў яе эмігранцкае акцыі ў адмоўнасці і нягрунтоўнасці „мажлівасці ўяўляць сваю ініцыятыву“. Ёй думаецца, што гэта выпадкам паперашкодзілі канчатковаму ажыццяўленьню яе лютуценняў, а глеба для іх... ёсць...

На гэту-ж думку апіраюцца і рэшткі тэй інтэлігенцыі, якая заста-лася за рубяжом. Заядлыя, блудзячы (тэрмін эмігранцкі), вераць і, верачы, гукаюць, што Савецкая Беларусь гіне і што іх пазвала „провидение“ яе вызваліць... На іх мове гэта завецца змаганьнем за незалежнасць, а сапраўды—гэта ёсць барацьба супроціў рэвалюцыі Кастрычніка, супроціў рэчаіснае незалежнасці рабочых ды сялян. Зразумела, што ў гэтым ёсць вялікая доля інтэлігенцкае панікласыі, але побач з гэтым шмат і эларадніцтва. Дарэмна С. П. Трамповіч кажа, што „беларуская інтэлігенцыя ні пры якіх умовах у сваёй масе ня можа стаць прыгоншчыкам“. Гэткім чынам, трэба сказаць адно, што манлівыя надзеі, якія грунтуюцца на нацыянал-дэмакратычнай ідэалёгіі, якая ў сваю чаргу апіраецца на дробна-буржуазную клясавасць акрэсьленае часткі беларускае інтэлігенцыі, яшчэ далкам ня выветрыліся з галоў гэтае інтэлігенцыі. Але кола апошнія зусім ня шырокае. Паступова яно звужаецца і ў працягу некаторага часу сыйдзе на няма нішто.

Рост маладое савецкае інтэлігенцыі ідзе шпаркім тэмпам. Цяжар культурнае працы, якую ўвесь час гарда нясла працоўная большасць беларускае інтэлігенцыі з часоў 1905 г., няўхільна астаецца на яе плячо. Мацнее ды крэпне беларуская дзяржаўнасць, эканомічны дабрабыт, культурнае будаўніцтва, якім падставу дала Кастрычнікавая рэвалюцыя і ў

якой эмігранцкая інтэлігенцыя ніколі ня ўдзельнічала. Поруч з гэтым, усё меншымі робяцца памеры стараньняў і працы апошніх. Таксама расшучая політыка Савецкай улады ў нацыянальным пытаньні дашчэнт знішчае ўсякія спробы да культывіраваньня антыбеларускай русыфікатарскай акцыі. І, працуючы ў гэтых умовах, ахоўнікі нацыянал-дэмакратычных поглядаў сярод беларускай інтэлігенцыі вырадзяцца ціха і бязбольна, не парушаючы цвёрдае акрэсьленае гістарычнаю неабходнасьцю хады беларускага соцыяльнага ды культурна-нацыянальнага адраджэньня пад сьцягам Савецкае ўлады.